

O NEKIM PITANJIMA PRAVNOG POLOŽAJA LIBURNOSKIH OPĆINA U DOBA PRINCIPATA

LUJO MARGETIĆ
Rijeka

UDK: 939.87:937
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 4. XII. 1995.

Autor uvodno daje prikaz osnovnih teza svojega stajališta o pravnom položaju liburnskih općina u doba principata, a na to ukazuje na točke u kojima je Čaće (*Radovi Fil. fak. Zadar* 32, 1993, 1-36) prihvatio autorove teze: 1) interpretaciju riječi *quos scrupulosius* itd. u *Plin. Nat. hist.* III, 19, 130; 2) razlog pojavi nekih liburnskih općina u Plinijevu popisu gradova u unutrašnjosti X. regije Italije; 3) važnost uloge *ius Latii* u Liburniji. Nakon toga autor analizira stajališta Čaće s kojima se ne slaže: 1) identifikacija *Alutrenses* = stanovnici grada *Alvona*; 2) interpretacija šutnje Plinija o *ius Latii* u Liburniji; 3) odustajanje od definicije *ius Italicum*.

Autor zaključuje da je rad Čaće koristan doprinos utvrđivanju pravnog položaja općina u Liburniji za principata.

I.

1. Prema Pliniju¹ četiri su općine u Liburniji uživale u doba principata povlašteni položaj:

*ius italicum habent eo conventu Alutae, Flanates (...) Lopsi, Varvarini; immunesque Asseriates et ex insulis Fertinates, Curictae.*²

Nedvojbeno su *Flanates* stanovnici općine *Flanona* (danas Plomin), *Lopsi* se povezuju s *Lopsica* (danas Sv. Juraj), *Fertinates* s *Fulfinium* (blizu Omišlja), a *Curictae* s *Curicum* (danas Krk). Što se pak tiče identifikacije *Alutae* i *Asseriates*, o njima će dalje biti više riječi.

Što je *ius italicum* u ovoj vijesti? Jesu li liburnske općine uživale "pravi", "normalni" *ius italicum*, tj. povlasticu koju su uživale neke provincijske gradske općine čiji je teritorij bio izjednačen s italiskim zemljištima, tj. sposoban za *dominium ex iure Quiritium* i ujedno oslobođen od zemljišnog poreza - ili je to neki specifični *ius italicum*.

Po mnogima je *ius italicum* spomenutih četiriju liburnskih općina doista "normalni" *ius italicum*. Ali, otvara se pitanje, kako to da

¹ *C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII*, Lipsiae 1906. (ed. Jan MAYHOFF) u daljnjem tekstu citira se samo broj knjige i paragrafa.

² III, 21, 139.

su te male općine dobile tako značajnu povlasticu, koja se u pravilu dodjeljivala samo kolonijama, a i to samo onim najznačajnijim? Ne smije se smetnuti s uma da su u doba principata rimske kolonije bile neusporedivo uglednije od ostalih provincijskih općina (*municipia* i *civitates*). Pa ipak, od oko 270 kolonija (*coloniae civium Romanorum*) samo je njih 35 uživalo *ius italicum*, među njima npr. *colonia Agrippinensis*, sjedište provincijskog namjesnika za *Germania inferior* (danas Köln), *Lugdunum*, glavni grad *Tres Galliae* (danas Lyon), *Berytos*, *Palmyra*, *Constantinopolis* itd. Čak i izvanredno važni gradovi kao *Sirmium* (danas Srijemska Mitrovica), *Salona*, *Jader* itd. nisu uživali to pravo!

Kubitschek je pokušao taj problem objasniti ovako:³ Liburnija je bila 42. god. pr. Kr. privremeno (do Augusta) priključena Italiji, tako da bi *ius italicum* četiriju liburnskih općina bio logička posljedica toga privremenoga pripojenja. Taj su prijedlog mnogi prihvatili.⁴ Ali, on nije uvjerljiv, i to ponajviše zbog toga što se ne vidi nikakav razlog zašto bi samo te četiri općine dobile i zadržale *ius italicum*, a ne i sve ostale. Kubitschekovu teoriju napustio je još 1919. Premerstein,⁵ ali na tako diskretan način da ga je Kornemann još 1935.⁶ ubrajao među sljedbenike Kubitschekove teze. Polaschek⁷ je pokušao spasiti teoriju o privremenoj pripadnosti Liburnije Italiji, ali na drugim osnovama: navodno je car Klaudije priključio Liburniju Italiji ili ju je barem imao namjeru (!) priključiti. Ali, ni za takvu tvrdnju nema iole uvjerljiva dokaza. Nešto slično pokušao je 1954. Degrassi: između 18. i 12. godine namjeravalo (!) se priključiti Liburniju Italiji, ali do toga nije došlo zato što ona još nije bila dovoljno romanizirana. Da bi se, nastavlja Degrassi, na neki način kompenziralo te općine i da bi im se barem donekle izašlo ususret, nekima od njih dodijelilo se *ius italicum*, kojim su one izjednačene "s italiskim sestrama".⁸ Degrassi je dodao: "Ovo objašnjenje ne prevladava sve teškoće, ali već sama činjenica da je ono moguće (! L.M.) čini još manje vjerojatnom hipotezu da je cijela Liburnija u prvo doba Augusta pripadala Italiji". Ovim suptilnim riječima Degrassi zapravo priznaje svojoj tezi samo mogućnost, ali ne i vjerojatnost. Dakako, da i Degrassijeva teza ne može odgovoriti na pitanje, zašto su *ius italicum* dobile samo neke liburnske općine.

³ W. KUBITSCHKEK, De Romanorum tribuum origine ac propagatione. *Abhandlungen des arch. epigr. Seminars der Univ. Wien*, III, 1882, 87; ISTI, *Imperium Romanorum tributim descriptum*, 1889, 105.

⁴ Npr. E. KORNEMANN, s.v. *municipium* u: *Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft* (= *RE*) XVI, 1935, 594; F. VITTINGHOFF, Römische Stadtrechtsformen de Kaiserzeit, *Zeitschrift der Savigny Stiftung, Romanistische Abteilung*, 468 itd.

⁵ A. v. PREMERSTEIN, s.v. *ius italicum*, *RE* X, 1246.

⁶ KORNEMANN, n. dj. (bilj. 4), 596.

⁷ E. POLASCHEK, *RE* VI A, 1667; ISTI, Aquileia und die nordöstliche Grenze Italiens, *Studi Aquileiesi*, 1953, 39.

⁸ A. DEGRASSI, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana*, Bern, 1954, 100.

2. Teorije koje pokušavaju objasniti *ius italicum* četiriju liburnskih općina kao "normalni", "pravi", očito ne zadovoljavaju. Zbog toga se već odavno traži drugo objašnjenje tj. nastoji se objasniti ga kao specifičan pojam, koji s pravim *ius italicum* ima zajedničko samo ime.

Tako je već odavno (1887.) Mommsen⁹ pokušao dokazati da "liburnski" *ius italicum* ima drugi sadržaj od "normalnoga". Po njemu su svi italski teritoriji, sposobni za *dominium ex iure Quiritium*, činili jednu cjelinu, jednu "zajednicu", koja se zvala *ius italicum*. Sva zemljišta na tom teritoriju mogla su se prodavati itd. specifičnim formama rimskoga prava (*mancipatio* itd.) koje su bile dostupne i Latinima, tj. on se sastoji od "podjeljivanja prava *commercium*, koje je bilo uključeno i u latinsko pravo" (*wie dasselbe im lateinischen Recht auch enthalten war*). U toj zajednici nalazili su se i liburnski teritoriji. Po Mommsenu je u Liburniji *das gewöhnliche mit dem Kolonialprivilegium verbundene ius italicum ausgeschlossen*. Po njemu su zemljišta četiriju liburnskih općina bila sposobna za poslove rimskoga civilnog prava, ali nisu posjedovala imunitet. Imunitet su imali samo Aserijati, i dvije općine na Krku (*Fertinates* = *Fulfinum* i *Curicum* = Krk). Mommsena slijedi Paoli po kojem je riječ o *commercium du droit latin*.¹⁰ Ovamo bi se moglo pribrojiti i mišljenje Hinricha¹¹ po kojem je *ius italicum* liburnskih općina neka vrsta ostatka povlastice, kojom je oko 49. god. po Kr. putem *lex Rubria de Gallia Cisalpina* dodijeljena tamošnjim općinama djelomična vlastita jurisdikcija. Po Hinrichu se to odnosilo i na liburnske općine. One su dakle bile oslobođene jurisdikcije saloni-tanskog *conventus*. Hinrichs naglašava: "*fiskalische Bedeutung des Begriffs ius italicum liegt hier offenbar nich vor*".

Ukratko, po tim autorima *ius italicum* liburnskih općina treba strogo odvojiti od "normalnoga" *ius italicum* rimskih kolonija. Neobičnost liburnskog *ius italicum* podvlače i drugi, npr. Premerstein¹² (*eigentümliche Rechtslage*), Vittinghoff¹³ (*völlig alleinstehend*), Sherwin White¹⁴ (*the anomalies in Liburnia*).

3. U svezi s time nužno je upozoriti na još jednu osobito Plinijeva opisa Liburnije. Plinijevi opisi zapadnih provincija dokazuju bez imalo dvojbe odlučujuću ulogu koju je u transformaciji pravnog položaja provincijskih općina imao *ius Latii*. Na drugom smo mjestu¹⁵ detaljno raščlanili tu pojavu. Evo do kakvog smo rezultata došli za *Gallia Narbonensis*.

⁹ Th. MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht* III, 1, Leipzig, 1887, 808.

¹⁰ J. PAOLI, Marsyas et le *ius Italicum*, *Melanges d'archéologie et d'histoire*, LV, 1938, 115, bilj. 4.

¹¹ F.T. HINRICH, *Die Geschichte der römischen Institutionen*, Wiesbaden, 1974, 149.

¹² PREMERSTEIN, n. dj. (bilj. 5), 1246.

¹³ VITTINGHOFF, n. dj. (bilj. 4), 468.

¹⁴ A.N. SHERWIN WHITE, *The Roman Citizenship*, Oxford, 1973, 2. izd., 321.

¹⁵ L. MARGETIĆ, Plinio e le comunità della Liburnia, *Atti Centra za historijska istraživanja* (= *Atti*) IX, Rovinj, 1978/1979, 308 i d.

<i>coloniae</i>	7
<i>municipia civium Romanorum</i>	-
<i>municipia latina</i>	<u>32</u>
	39

Ako tomu dodamo još i iberski poluotok i alpsko područje, točnije alpski polukrug oko Italije, na kojemu se može ustanoviti istu pojavu, vidimo da je Saumagne pravo imao kada je u municipijima s latinskim pravom vidio onaj odlučujući element rimskoga javnog prava koji je omogućio municipalizaciju i romanizaciju rimskih provincija (u prvom redu) u doba principata.

Pa ipak, u Plinijevu opisu Liburnije ne nalazimo nijednu općinu s latinskim pravom!

Kako, dakle, objasniti Plinijevu šutnju o postojanju *ius Latii* u Liburniji?

Po Mommsenu kao što smo vidjeli, *ius italicum* nekih liburnskih općina nije drugo nego *commercium* latinskoga prava, ili drugim riječima "okljašteni" *ius Latii*. Nezgodna je strana ovog Mommsenova prijedloga u tome, što u tom slučaju naziv *ius italicum* ima dva značenja. Zar su doista Rimljani, koji su upravo u pravu bili neusporedivo superiorni svim ostalim antičkim narodima, upotrebljavali *isti* izraz za dva potpuno različita sadržaja?

Ova naša analiza upućuje nas na to da obje teškoće pokušamo objasniti jednim rješenjem: ako je neobično da Plinije nije u Liburniji spomenuo nijednu općinu s *ius Latii* i ako je liburnski *ius italicum* još više neobičan pa ga čak ni sam Plinije nigdje drugdje ne spominje, nije li najekonomičnije rješenje da je Plinije mislio na *ius Latii*, a napisao *ius italicum*?¹⁶

Na taj se način uz minimalnu ispravku jedne riječi u tekstu uspješno rješavaju dva ozbiljna i teška problema. Ali treba priznati da bismo prihvatili neku drugu tezu, koja bi na ekonomičniji način objasnila obje zagonetke.

4. Dodajmo ovdje još jednu okolnost. Naime upada u oči da je Plinije četiri liburnske općine spomenuo u popisu desete regije Italije. To su *Alutrenses*, *Asseriates*, *Nedimates* i *Varvari*. Kako je došlo do toga? Po našem mišljenju, kojeg smo na drugom mjestu podrobnije obradili, riječ je o problemima koji su se pojavili pred Plinijem u svezi s okolnošću da je Istra priključena Italiji nakon sastavljanja vrela iz kojega je Plinije uzeo podatke ovoga dijela svoga rada. To se vidi i po nespretnom načinu na koji je on uključio obalne gradove Istre u desetu regiju. Jasno da je Plinije na isti način postupio i u unutrašnjosti, gdje je iz Ilirika izdvojio one gradove za koje je mislio da su iz Ilirika također prebačene u desetu regiju. Svakako je sigurno da je on unutrašnjost Liburnije slabo poznao - svakako neusporedivo slabije od obalnih gradova Istre. Gdje su se te četiri općine nalazile? Po

¹⁶ Podrobnije vidi u n. dj. (bilj. 15), 315 i d. Vidi i naš rad: *Il ius italicum delle comunità liburniche* (Plin. Nat. hist. III, 21, 193), *Živa Antika*, XXVII, Skopje, 1977, 401-403.

pretežitom mišljenju autora riječ je o općinama iz južne Liburnije, ali ima i drukčijih mišljenja. Evo kratkog pregleda:

- a) *Alutrenses* su po mnogima stanovnici općine *Alveria* u južnoj Liburniji, po nekima je riječ o općini *Alvona* (danas Labin), a po nekima o općini *Aluon*, koju Ptolomej smješta između *Piquentum* (Buzet) i *Alvone* - možda na mjestu današnjeg Pićana.¹⁷
- b) *Nedimates* su po pretežnom mišljenju stanovnici općine *Nedinum*, premda ima i drukčijih mišljenja.¹⁸
- c) *Varvari* bi bili stanovnici općine *Varvaria* u južnoj Liburniji.¹⁹
- d) *Asseriates* su po općem mišljenju stanovnici južnoliburnske općine *Asseria*.

Problemi s ubikacijom tih liburnskih općina bili bi uvelike olakšani kad bi ih se moglo sa stanovitom vjerojatnošću smjestiti na sjeveroistoku Istre. U tom bi slučaju paralela s obalnim općinama Istre bila vrlo zadovoljavajuća, jer bi pomicanje granice Italije od Rižane na Rašu moglo takoreći dokraja objasniti ubacivanje tih općina u desetu regiju Italije. Ali nažalost to nije tako. Ako bismo i prihvatili da su *Alutrenses* stanovnici općine *Aluon* i time tu općine smjestili u istočni dio Istre, npr. u Pićan, mnogo je veći problem s općinom *Varvari*. Doduše, uz malo dobre volje moglo bi se i to nekako riješiti, tako da u toj općini vidimo naselje koje bi ležalo na mjestu gdje se danas nalazi vinodolski Bribir: *Varvaria* > *Barbaria* > Bribir čini se uvjerljivim objašnjenjem naziva vinodolskog Bribira, a on se ustoj dobro slaže s položajem naselja *Raparia* u Ravenskog anonima. Anonim je, kao što je poznato, često ispuštao prvo slovo nekog naselja pa bi *Raparia* bila (*B*)*raparia* > = *Brabaria* > = *Barbaria*, a to se može uspješno i uvjerljivo povezati s vinodolskim Bribirom. Teškoću koja proizlazi iz okolnosti da Bribir leži u Vinodolu a ne u Istri dalo bi se možda uspješno riješiti uz malo kombiniranja. Ali, svi ti i slični pokušaji padaju pred nemogućnošću da se pripadnost X. italskoj regiji općina *Asseriates* i *Nedimates* objasni "zemljopisnim" razlozima, jer te općine leže daleko od Italije u južnoj Liburniji.

II.

1. I Čače²⁰ pozabavio se pitanjem o kojem ovdje raspravljamo. Sa zadovoljstvom primjećujemo da je on prihvatio mnogo naših raščlambi i rezultata.

Čače je prihvatio našu tezu da se riječi *quos scrupulosius dicere non attineat* u Plinijevu popisu općina X. italske regije treba tumačiti kao "one koje ne treba podrobnije spominjati".²¹ Čače²² je

¹⁷ Podrobnije vidi u MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 15), 302 i d.

¹⁸ Npr. FLUSS, *RE* XVI, 1935, 2172.

¹⁹ Ali vidi i mišljenje G. RADKEA u *RE* VIII, A 1958, 418.

²⁰ S. ČAČE, Broj liburnskih općina i vjerodostojnost Plinija (Nat. hist. 3, 130; 139-141). *Radovi Razdjela povijesnih znanosti Filozofskog fakulteta u Zadru* sv. 32(19), Zadar 1993, 1-36.

²¹ N. dj. 22.

nadalje prihvatio naše stajalište da općine *Flamonienses Vanienses* i *Flamonienses Culici (Carici)* ne treba poistovjećivati s *Curictae* i s *Flanates*, tj. s otočnim općinama na otoku Krku. Takvo neprihvatljivo izjednačavanje čine npr. Premerstein, Alföldi, Wilkes i drugi. Nije riječ samo o točnoj ubikaciji tih općina (premda je i ona važna), koliko o ispravnom shvaćanju strukture Plinijeva popisa. Čače²³ se složio i s našim obrazloženjem kako je došlo do toga da je Plinije spomenute liburnske općine spomenuo u popisu općina X. regije.

Još je mnogo važnije za dalji napredak naše romanistike da je Čače potpuno usvojio²⁴ našu tezu o odlučujućoj ulozi *ius Latii* pri municipalizaciji liburnskih općina. Dapače, Čače je tu tezu formulirao na vrlo radikalna načina: za *ius Latii* u Liburniji "natpisna evidencija je najrječitija i najmanje dvojbena".²⁵ Ovo je utoliko važnije što od novijih Alföldi i po njemu Wilkes i drugi uopće nisu uzeli u obzir postojanje *ius Latii* u Liburniji, a drugi autori tek posve marginalno. S tim je u vezi i ispravno Čačeovo stajalište - u skladu s mišljenjem Mommsena, Vittighoffa itd. da se *ius italicum* nekih liburnskih općina, zabilježen od Plinija, ni u kom slučaju ne može tumačiti kao "pravi" *ius italicum*.²⁶

2. U nekim se bitnim točkama raščlambe i njezinih rezultata razilazimo s Čačecom.

Prije svega jedan je od najvažnijih rezultata naših istraživanja u tome, što smo uspjeli dokazati potpunu komplementarnost²⁷ popisa liburnskih općina koje su zapisane u X. italskoj regiji u III, 19, 130 (*Alutrenses, Asseriates, Nedinates, Varvari*) s početkom popisa u III, 21, 139 (*Lacienses, Stulpini, Burnistae, Olbonenses*) i s III, 20, 140 (*Alvona, Flanona* itd.). Nadalje, uvjerljivo smo i jednostavno objasnili kako je moglo doći do neobične Plinijeve grješke da četiri južnoliburnske općine koje se nalaze daleko na jugu Liburnije ubaci u X. italsku regiju. Utvrdili smo da popis iz III, 21, 139 (*ius italicum habent* itd.) ima posve drugo značenje od ostala dva upravo spomenuta popisa. Popis iz III, 21, 139 nije komplementaran s ostala dva. Dok spomenuta dva popisa nabrajaju općine, koje se nalaze u Liburniji odnosno one koje je Plinije pogriješno ubacio u X. regiju, dotle popis III, 21, 139 ima zadatak obavijestiti čitatelja o povlaštenom položaju nekih liburnskih općina. Konačno, objasnili smo na uvjerljiv način, kako su se neke od liburnskih općina navedenih u X. regiji (*Alutae, Varvarini, Asseriates*) našle u popisu tih povlaštenih općina.

²² N. dj. 23.

²³ N. dj. 21: "Uz rizik da budem donekle pogrešno shvaćen (? L.M.), ustvrdit ću, skupa s Margetićem, da je Plinije jednostavno ispustio iz vida oppida u unutrašnjem dijelu (južne) Liburnije. Ako se pak ista tri oppida pojavljuju na drugom mjestu zajedno, doista je teško govoriti o slučaju". A na str. 24 Čače dodaje da je "Plinije pogriješio 'planski', slijedeći sustav odrednica po kojima je sastavljao popise".

²⁴ N. dj. 9.

²⁵ Na i. mj. Usp. i n. dj. 11.

²⁶ Na i. mj.

²⁷ MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 15) 307.

Čaće se od naših raščlambi odvojio²⁸ utoliko što je na nekoliko mjesta u svojem radu ustrajao na povezivanju općinara *Alutrenses* sa članovima općine *Alvona*, tj. *Albona* (današnji Labin u Istri).

Ali, takvom se interpretacijom općinara *Alutrenses* isti grad pojavljuje u Plinijevim komplementarnim popisima dva puta, jednom u III, 19, 130 kao *Alutrenses*, a drugi put u III, 21, 140 kao *Alvona*. Time se otvaraju vrlo neugodni problemi. Naime, na taj način nestaje komplementarnost tih dvaju popisa pa se na njoj više ne može izvoditi daljnje zaključke, koje ona omogućuje.

Osim toga, nestaje zemljopisna povezanost liburnskih općina spomenutih u X. italskoj regiji. Po Čaćeovoj interpretaciji od spomenuta četiri grada tri se nalaze vrlo blizu jedan drugome, a četvrti je vrlo daleko. *Alutrenses*, *Asseriates*, *Nedinaes* i *Varvari* po našoj su interpretaciji blok južnoliburnskih općina koje se nalaze u unutrašnjosti Liburnije, pa ostaje shvatljiva Plinijeva grješka da je zbog pomaka granica Italije prema istoku među gradove u *unutrašnjosti* X. regije ubacio i četiri grada u *unutrašnjosti* Liburnije. Naprotiv, Čaćeova interpretacija među gradove u unutrašnjosti X. regije ubacuje i jedan grad na *obali*, tj. *Alvonu* (Labin).

3. Doista je neobično da Plinije u Liburniji ne navodi ni jedan grad s *ius Latii*. Čaće nalazi obrazloženje u tome što Plinije navodno nije "držao posebno važnim isticati općine latinskog prava"²⁹ jer bi sve (osim onih u III, 21, 139) u njegovo doba već uživale to pravo. Po Čaćeu je za *ius Latii* u Liburniji "natpisna evidencija najrječitija i najmanje dvojbena".³⁰ Za *Aenona* bi *ius Latii* "nedvojbena" bio utvrđen oko 16. god. pr. Kr. (zbog CIL III, 2932 u kojem municipalno vijeće posvećuje kip patronu toga grada) a *Arba* bi dobila taj povlašteni položaj još za Augusta (zbog CIL III, 10117 koji govori o gradnji bedema i kula pod Augustom).

Takvo obrazloženje nije prihvatljivo. Postojanje municipalnog vijeća i gradnja bedema nisu dokaz za *ius Latii*.³¹ Uostalom, *ordo* se nalazi u *municipia civium Romanorum* i *municipia latina* pa ga čak nalazimo i u *civitates*, kao što je to dobro opazio Braunert: to je mogao biti ne baš rijedak put razvoja neke *civitas* koja se priprema uzdignuti se na rang municipija.³² I naše je mišljenje da su *Aenona* i *Arba municipia latina*, ali, kako Plinije šuti o *ius Latii* u Liburniji, to smo do toga stajališta došli mukotrpnom analizom³³ i ukazivanjem na okolnost da *Aenona* ima razmjerno bogati natpisni materijal s domaćim imenima i nerimskim onomastičkim formulama što se može najjednostavnije objasniti s *ius Latii*.³⁴ Što se pak tiče municipija *Arba*, naše

²⁸ ČAĆE, n. dj. (bilj. 20) 23.

²⁹ N. dj. 12.

³⁰ N. dj. 9.

³¹ MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 15). 321.

³² N. dj. 319.

³³ N. dj. 326 i d.

³⁴ N. dj. 329 i d.

su raščlambane³⁵ dovele do rezultata, da je *Arba* možda već koncem I. stoljeća dobila zavidan pravni položaj s *ius Latii maius*, a da je ranije, tj. od Augusta imala položaj municipija s *ius Latii minus*.

Nije uvjerljiva Čačeova pretpostavka da Plinije nije spomenuo *ius Latii* zato što su u njegovo (Plinijevo) vrijeme svi liburnski oppida stekli to pravo.

Ne može se prihvatiti teza da bi Plinije razmišljao na ovaj način: "U vrelu o Liburniji, koje je preda mnom, spomenut je *ius Latii*. Kako znam da sada u Liburniji imaju svi gradovi *ius Latii* ja ću taj podatak brisati iz teksta". A obratna tvrdnja, tj. da vrelo koje je Plinije upotrijebio uopće ne spominje *ius Latii*, govori mnogo više u prilog tezi da ga u vrijeme pisanja toga vrela u Liburniji nije ni bilo.

U svakom slučaju mislimo da ne bi smjelo biti dvojbe da je nužno držati se Plinijeva teksta kolikogod je to moguće: Plinije je naveo samo 7 povlaštenih općina. Ne čini nam se da smo iz njegova teksta ovlaštenu izvući više nego što on kaže, jer III, 21, 139 i III, 21, 140 čine stanovitu cjelinu, to više što se povlaštene općine, spomenute u III, 21, 139 nedvojbeno odnose na cjelokupnu Liburniju, tj. otočnu, uz obalu i kontinentalnu.

Iz Plinijeva teksta u III, 21, 140 ne smije se, dakako, zaključiti da su tamo spomenuta *oppida* naprosto *municipia civium Romanorum*. Ali to isto vrijedi i za tvrdnju da ta *oppida* imaju *ius Latii*. Upravo obratno, za svaki od tih *oppida* treba zasebno proučiti i učiniti vjerojatnim kojem obliku municipalizacije pripada pojedini *oppidum*.

A nije sretan ni prijedlog da se povlaštenim općinama iz III, 21, 139 doda "s izvjesnom slobodom" još jednu povlaštenu općinu, *Nedinum*. Time se još više udaljavamo od Plinijeva teksta. Navodno bi se na taj način dobila skupina od tri južnoliburnske općine (*Asseriates*, *Varvarini*, i *Nedimates*), koje bi dobile svoju povlasticu "k a s n i j e (spac. Čače) od nekih obalnih i otočkih općina".³⁶ Tom se interpretacijom već toliko udaljujemo od Plinijeva teksta, da bismo mogli ustvrditi da od njega nije ostalo tako reći ništa. Naime, Plinijev tekst obavještava nas samo o sedam povlaštenih općina, a kako je očito da ga je Plinije sastavio na osnovi vrela koja su mu stajala na raspolaganju, nameće se kao neminovan zaključak da u vrijeme, kada je nastalo Plinijevo vrelo (ili vrela), drugih povlaštenih općina nije bilo. Ne vidimo nikakva opravdana razloga zašto bismo odustali od te poruke Plinijeva teksta, koja nas obavještava o situaciji povezanoj s vremenom podjele Italije u 11 regija s pomicanjem granice Italije od Rižane na Rašu. Ako tome dodamo vrlo važnu ulogu koju je u to vrijeme imao Agripa kao najuži Augustov suradnik i okolnost da se Plinije u svom radu poziva upravo na Agripina zemljopisna djela, onda se sve to uklapa na vrlo zadovoljavajući način. Vrelo Plinijeva teksta o Liburniji, koje poznaje samo sedam povlaštenih općina, nastalo je dakle stanovito vrijeme prije Agripine smrti (12. god. pr. Kr.). Čače prigovara da za takvu

³⁵ N. dj. 330.

³⁶ ČAČE, n. dj. (bilj. 20) 31.

tvrdnju nema "indikacije".³⁷ Nije li sam Plinijev tekst više nego dovoljna indikacija?

4. Čače je odbacio naš prijedlog da se *ius italicum* liburnskih gradova u Plinijevu tekstu protumači kao Plinijev previd. Čače se doduše složio s nama da liburnski *ius italicum* nije onaj "normalni". Ali i svaki drukčiji prijedlog objašnjavanja neobičnog "nenormalnog" sadržaja *ius italicum* u Liburniji pokazao se bezuspješnim. Taj neobični *ius italicum* spominje samo Plinije, i to samo u Liburniji. I sam Čače opetovano ističe da ne zna što je taj *ius italicum*³⁸ i ne pokušava da ga odgonetne. Tako Čačeova konstrukcija pravnog položaja općina u Liburniji ostaje nedorečenom.

5. Da ponovimo:

- a) Ne zadovaljava Čačeov prijedlog da se jednu od četiri liburnske općine (*Alutrenses*) spomenutih u kontinentalnom dijelu X. regije Italije izdvoji, jer to razbija blok kontinentalnih liburnskih općina koje su i po Čaču samo Plinijevom grješkom spomenute u X. italjskoj regiji. Takvim prijedlogom jedna se općina pojavljuje dva puta u Plinijevim komplementarnim popisima (III, 19, 130 i III, 21, 139 i 140), i to općina na obali (*Alvona*), a ne u kontinentalnom dijelu.
- b) Nije prihvatljiv ni Čačeov prijedlog da Plinije nije spomenuo *ius Latii* zato što su navodno u njegovo doba već sve liburnske općine imale to pravo. Smatramo mnogo uvjerljivijim našu tvrdnju da je Plinije popis povlaštenih općina u III, 21, 139 preuzeo iz vrela kojim se služio i koje potječe iz doba kada je Agripa pisao svoja geografska djela. Bila bi doista neprocjenjiva šteta za ispravnu interpretaciju ne uzeti u obzir jasnu Plinijevu vijest o broju i vrsti povlaštenih općina, a pogotovu "popravljati" je dopunom u *Nedinetes*.
- c) Nije prihvatljivo Čačeovo odustajanje od bilo kakva pokušaja ugrađivanja nekoga od sadržaja *ius italicum* (u okviru "nenormalnoga" *ius italicum*) u neku koncepciju vrsti povlaštenih općina u Liburniji. Smatramo da ne ide ovakvo objašnjenje: po Pliniju postoje tri vrste povlaštenih općina: 1) općine s *ius Latii* - ali ga Plinije ne spominje, 2) općine s *ius italicum* - ali ne znamo što je to, 3) općine s imunitetom, tj. oslobađanjem od preza. Naime, ako se držimo Plinijevih vijesti, onda ne možemo izbjeći činjenicu da on poznaje samo dvije vrste povlaštenih općina: 1) one s *ius italicum* 2) one s imunitetom. Dakle, nije dopušteno stvaranje trećeg povlaštenog tipa, ako se želimo držati Plinijeva teksta.
- d) Čače tvrdi da nije dovoljno utemeljena³⁹ naša teza da je Plinije mislio na *ius Latii* a napisao *ius italicum* i kao osnovni razlog za tu svoju tvrdnju ističe da "nema indikacija" da "latinski status četiriju općina potječe iz samih početaka Augustove vladavine". Mislimo da se na taj prigovor uvjerljivo odgovorilo pod II/3 pa se na to ne bismo ponovno vraćali. Baratanje s greškama i previdima u tekstu doista nije najsretniji način interpretiranja nekog teksta. Ali u

³⁷ N. dj. 9.

³⁸ N. dj. 9. 31.

³⁹ N. dj. 9.

ovom konkretnom slučaju ne vidimo bolje mogućnosti. Vrlo je dopadljiva Mommsenova teza po kojoj je liburnski iznimni i jedinstveni *ius italicum* zapravo po svom sadržaju *ius commercii*, neka vrsta "okljaštenog" *ius Latii*. Tako bi naziv liburnskog *ius italicum* imao svoj posebni sadržaj, koji se u drugim područjima rimske države inače ne pojavljuje. Naziv je po Mommsenu nestao u rimskom pravu i ostao u Liburniji kao neki prežetak nakon što je nestao u Italiji zbog naglog razvitka municipalizacije sjeverne Italije. Ta teza odgovarala bi tako reći svim postulatima dobro fundirane teze. Ipak smo skeptični da bi Plinije pišući u drugoj polovici I. stoljeća zadržao u svom djelu naziv *ius italicum* koji je već odavno postao zastario i da bi takav *ius italicum* ostao u rimskoj državi uz "normalni" i dalje paralelno u uporabi. Uostalom, Mommsenova ital-ska *Bodengemeinschaft* koja se nazivala *ius italicum* trebala bi biti ipak temeljitije utvrđena u vrleima. Bilo kako bilo, sadržajno se opet vraćamo na "okljaštreni" (kako smo to nazvali) *ius Latii*. Razlika toga i "normalnog" *ius Latii* bila bi u tome što u takvim općinama s "nenormalnim" *ius italicum* odnosno "okljaštrenim" *ius Latii* funkcionari tih četiriju općina ne bi nakon godinu dana službovanja stjecali rimsko građansko pravo. Uostalom takav *commercium* i nije beznačajno pravo. Njime se u biti priznaje članovima takvih općina puno kviritsko pravo na zemljišta na području općine, dakle ono što je bilo sadržaj latinskog prava u prethodnom razdoblju, tj. u ranijoj fazi rimskog prava kada su Latini bili cijenjeni članovi rimske države, koji su, npr. osnivali i posebne latinske kolonije.

Ukratko, mislimo da razlika u gledištima Mommsena (*commercium*) i nas (*ius Latii*) i nije tako velika.

III.

Ova naša diskusija nimalo ne umanjuje kvalitet Čačeova rada. Od naših radova objavljenih 1977.⁴⁰ i 1978./1979.⁴¹ proteklo je oko 14 godina, a da se na našu temeljitu i sveobuhvatnu kritiku mnogih teza Alföldija i njegovih sljedbenika nitko nije javio diskusijom o našim tezama kojima smo radikalno ukazali na neodrživost temeljnih postavki koje su u nas u novije vrijeme - oko 20 do 30 godina - suvereno vladale. Naše dokazivanje o mnogo polaganijoj municipalizaciji i romanizaciji Liburnije temeljilo se na ponovnoj analizi vrela, a ono nije bilo moguće bez oštre kritike potpunog prešućivanja odlučujuće uloge *ius Latii* u doba principata u čitavom carstvu pa i u Liburniji. Nadamo se da se to Alföldijevo prešućivanje neće više pojaviti u našoj romanistici - a da i ne govorimo o pogrješnom shvaćanju sadržaja *ius italicum* koje je u nas zavladao.

Staloženi, promišljeni Čačev pristup toj problematici uvelike će pomoći daljnjem istraživanju koje je zašlo u slijepu ulicu djelomično i zbog neprihvatljivog nepoznavanja osnova rimskog javnog prava. Doista,

⁴⁰ Vidi bilj. 16.

⁴¹ Vidi bilj. 15.

govoriti npr. o centurijaciji u Tarsatici, koja nije bila kolonija, već pergrinska općina može samo *crassa ignorantia*, kako bi to Barada rekao.

Iz tih i drugih razloga ne možemo dovoljno visoko ocijeniti Čačev rad.

Na kraju neka nam bude dopušteno da ukažemo na još jedan aspekt istraživanja problematike rimske Liburnije u doba principata. Mislimo na krajnju pragmatičnost rješenja koja su Rimljani primjenjivali na čitavom području rimskog carstva, pa i u Liburniji. Nedvojbeno je *ius Latii* bio kudikamo najvažniji oblik postupne municipalizacije i romanizacije. Ali, daleko od toga da bi taj oblik bio bilo gdje, pa i u Liburniji, jedini kojeg su Rimljani poznavali. Uz *ius Latii*, Rimljani nisu poznavali samo kolonije rimskoga i latinskog tipa i *municipia civium Romanorum*. Kontribucija i atribucija bili su obljubljeni načini preko kojih su Rimljani organizirali svoju finu mrežu hijerarhijskog stupljevanja međuovisnosti općina u provincijama,⁴² a sve u cilju da na što ekonomičniji način lakše, bezbolnije, efikasnije i rentabilnije za njih ostvare svoju dominaciju. Ne treba zaboraviti ni druge načine, npr. dodjelu prava pojedinoj općini da njezini ugledni i bogati pojedinci mogu steći rimsko građansko pravo obnošenjem funkcije edila u sujednoj koloniji⁴³ pa zatim centurijaciju nekoga šireg područja kolonije, na kojem su odobravali da i dalje djeluje općina koja uopće nema svoj teritorij⁴⁴ jer se nalazi na području kolonije. Uostalom bogati su Rimljani često imali veleposjede, na kojima se organiziralo specifične zajednice peregrina koje je tako reći nemoguće pribrojiti u "prave" općine, ali koje imaju stanovitu svoju samoupravu u sklopu veleposjeda.

Ukratko, *ius Latii* ni izdaleka ne može iscrpsti bogati dijapazon oblika kojima su se Rimljani služili u provincijama da bi obuhvatili stanovništvo organizacijama najrazličitijih tipova. U pojedinim konkretnim slučajevima vrlo je teško odlučiti se za jedan oblik koji su Rimljani primijenili, jer je epigrafički materijal oskudan i jer se pojedini elementi iz natpisa mogu interpretirati na više načina. Ali, to još ne znači da je dopušteno olako prijeći preko toga izvanredno važnog problema. Treba izabrati, ako ništa drugo, onu soluciju koja je bar donekle vjerojatna. "Dostojanstvena" šutnja o tim problemima ne može sakriti bespomoćnost u rješavanju. Zbog toga je Čačev pristup problemu *ius Latii* jedini ispravan: uzeti u obzir dosad ponudena rješenja, analizirati epigrafički materijal i ponuditi novu koncepciju i predložiti je drugim autorima na diskusiju. U protivnom upada se u poziciju "podzemnih kritičara" kako je to oštro, ali ispravno napisala N. Klaić. Mi bismo dodali toj misli još i ovo: "diskusija" koja se sastoji od uopćenih razmišljanja, načelnih zakonitosti i neuhvatljivih "misli" u stilu "ne

⁴² Vidi L. MARGETIĆ, Accenni ai confini augustei del territorio tergestino, *Atti* X, 1979./1980, 75-101 s literaturom.

⁴³ N. dj. s literaturom.

⁴⁴ Vidi L. MARGETIĆ, Res publica Nesactensium, *Živa Antika* XXXIII, Skopje, 1983, 195-200.

slažemo se, to treba još dalje istraživati" (??) nije nimalo korisna. Čaćeov način analiziranja put je kojim bi trebalo da krenu i drugi.

Lujo Margetić: ALCUNE QUESTIONI SULLA POSIZIONE GIURIDICA DELLE COMUNITÀ LIBURNICHE DURANTE IL PRINCIPATO

Riassunto

L'autore prima di tutto presenta un quadro succinto delle sue tesi principali riguardanti la posizione giuridica della comunità della Liburnia durante il principato e continua elencando i punti sui quali Čaće nel suo saggio (*Radovi Fil. fak. Zadar* 32, 1993., 1-36) ha accettato la tesi dell'autore: 1) l'interpretazione delle parole *quos scrupulosius* (*Plin. Nat. hist.* III, 19, 130), 2) il perché alcune comunità della Liburnia si trovano nell'elenco Pliniano della città continentali della X regione d'Italia, 3) l'importanza dello *ius Latii* in Liburnia. L'autore poi discute le opinioni di Čaće che divergono dalle sue: 1) l'identificazione di *Alutrenses* con gli abitanti della città di *Alvona*, 2) l'interpretazione del silenzio di Plinio sullo *ius Latii* in Liburnia, 3) la rinuncia di Čaće di definire il concetto dello *ius italicum*.

L'autore conclude che il saggio di Čaće è un utile contributo alla conoscenza della posizione giuridica delle città della Liburnia durante il principato.

Lujo Margetić: ASPECTS OF THE LEGAL CONDITION OF LIBURNIAN MUNICIPALITIES WITHIN PRINCIPATES

Summary

The author in his introduction presents some basic thesis of his view about the legal status of Liburnian municipalities within principates. He then referes to several points in which Čaće (*Works by the Philosophical Faculty of Zadar* 32, 1993, 1-36) finds himself in agreement with the authors thesis: 1. Interpretation of the word *quos scrupulosius* etc. in *Plin. Nat. hist.* III, 19, 130; 2. Motives for the appearance of some Liburnian municipalities on Plinius' list of towns in the inland of the X. region in Italy; 3. Important role of *ius Latii* in Liburnia.

Afterwards, the author analyses viewpoints of Čaće with which he does not correspond: 1. Identification of *Alutrenses* = inhabitants of the town *Alvona*; 2. Interpretation of Plinius' reticence on *ius Latii* in Liburnia; 3. Receding from defining *ius italicum*.

The author concludes that the work by Čaće is a useful contribution to the establishment of the municipalities' legal status in Liburnia within the principate.